

## SODDA VA MURAKKAB TARKIBLI MATINLAR.

*Tilovova Durdona*

*Termiz Davlat Universiteti o'zbek tili fakulteti 4-kurs talabasi*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada sodda va murakkab tarkibli matnlarning tuzilishi, ularning tilshunoslikdagi ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda matnlarni soddalashtirish va murakkablashtirish jarayonlari, ularning tushunish va tahlil qilishga ta'siri ham o'rganiladi. Natijalarga asoslangan holda ilmiy va ta'lim jarayonlarida qo'llash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

**Kalit so'zlar:** sodda matn, murakkab matn, tilshunoslik, matn tahlili, kommunikatsiya.

Matnlar tilshunoslikning asosiy tahlil obyektlaridan biri bo'lib, ularning tarkibi va tuzilishi turlicha bo'lishi mumkin. Odatda, matnlarni sodda va murakkab tarkibli deb ajratish mumkin. Sodda matnlar oddiy gap tuzilmalari, to'g'ri va tushunarli ifoda usullari bilan ajralib turadi. Murakkab matnlar esa ko'p bosqichli fikr ifodalari, sintaktik jihatdan boy konstruktsiyalar bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada sodda va murakkab matnlarning farqlari, ularning afzallik va kamchiliklari hamda turli sohalarda qo'llanishi tahlil qilinadi.

Matn tarkibiy tuzilishi jihatidan turli darajadagi soddalik va murakkablikka ega bo'lishi mumkin. Bu farq asosan matndagi gaplarning tuzilishiga, ularning o'zaro bog'lanish usuliga va fikrning ifodalanish darajasiga bog'liq. Matnlarning sodda yoki murakkab bo'lishi uning qanday maqsadda yozilganiga ham bog'liq bo'ladi.

Sodda tarkibli matn

Sodda tarkibli matn aniq va ravon ifodalangan fikrlardan tashkil topadi. Bunday matnlarda jumlarlar mustaqil bo'lib, odatda oddiy yoki bog'lanmagan qo'shma gap shaklida keladi.

Xususiyatlari:

- Gaplar oddiy tuzilishga ega bo'ladi.
- Fikr aniq va tushunarli tarzda ifodalanadi.
- Gaplar orasida murakkab bog'lanish vositalari deyarli qo'llanilmaydi.
- Asosan og'zaki nutqqa yaqin bo'ladi va qisqa gaplardan tashkil topadi.

Misollar:

Misol 1:

Bahor keldi. Daraxtlar kurtak yozdi. Havo isidi. Qushlar chirqillab, sayrashni boshladi.

Ushbu matn sodda tarkibli, chunki undagi gaplar oddiy va o'zaro murakkab bog'lanmagan. Har bir gap o'z-o'zicha tugallangan fikrni ifodalaydi.

Misol 2:

Maktabimiz katta. Unda juda ko'p o'quvchilar o'qiydi. Har kuni ular bilim olishga intiladilar.

Bu matnda ham gaplar sodda, hech qanday murakkab bog'lanish yo'q.

Sodda matnlar asosan bolalar adabiyoti, e'lonlar, oddiy tavsif va ma'lumot beruvchi matnlarda keng ishlatiladi.

Murakkab tarkibli matn

Murakkab tarkibli matn bir-biri bilan mantiqiy bog'langan, turli grammatik usullar yordamida birlashtirilgan gaplardan iborat bo'ladi.

Xususiyatlari:

- Gaplar o'zaro sababiy, izohlovchi, natijaviy yoki qiyosiy bog'lanishlarda bo'ladi.
- Bog'lovchilar va bog'lovchi vositalar keng ishlatiladi: chunki, ammo, lekin, shuning uchun, garchi, shunday bo'lsa-da kabi.
- Matn ichidagi fikrlar bir-biri bilan uyg'un holda ifodalanadi.
- Ilmiy, publitsistik va badiiy matnlarda keng uchraydi.

Misollar:

Misol 1:

Bahor kelishi bilan tabiat uyg'onadi. Daraxtlar kurtak yozib, atrofga go'zallik baxsh etadi. Havo isib, qushlar o'zlarining yoqimli sayroqlari bilan bahor kelganini his etdiradi.

Bu matnda gaplar murakkab tuzilgan va bir-biriga bog'lanib kelgan.

Misol 2:

Men yangi kitob sotib oldim, chunki u juda qiziqarli edi va do'stim uni tavsiya qilgan edi.

Ushbu matn murakkab tarkibli, chunki undagi gaplar o'zaro sababiy bog'lanish orqali birlashtirilgan.

Misol 3:

Garchi yomg'ir yog'ib turgan bo'lsa ham, bolalar sayrga chiqishdi.

Bu matnda "garchi... bo'lsa ham" bog'lovchi vositasi sababli murakkab tarkib yuzaga kelgan.

Murakkab tarkibli matnlar rasmiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, darsliklar, esselar va publitsistik maqolalarda keng qo'llaniladi.

Sodda va murakkab tarkibli matnlarning taqqoslanishi

Xususiyatlar	Sodda tarkibli matn	Murakkab tarkibli matn
Gap tuzilishi	Oddiy yoki bog'lanmagan gaplar	Murakkab gaplar, bog'langan tuzilmalar
Bog'lovchilar	Deyarli yo'q yoki kam	Ko'p ishlatiladi
Fikr ifodalanishi	Aniq, qisqa va soddalik bilan	Batafsil, izchil va chuqur
Qo'llaniladigan sohalar	Og'zaki nutq, oddiy tavsiflar, bolalar adabiyoti	Ilmiy, publitsistik, badiiy va rasmiy matnlar
O'quvchiga ta'siri	Oson tushuniladi, tez o'qiladi	Diqqat bilan o'qish va tahlil qilish talab etiladi

Sodda tarkibli matnlar oddiy, tez va ravon o'qiladigan bo'lib, kundalik nutqda, qisqa xabar va e'lonlarda ishlatiladi. Murakkab tarkibli matnlar esa mantiqiy bog'langan va tafsilotlarga boy bo'lib, fikrni chuqurroq ifodalash uchun ishlatiladi.

Agar maqsad aniq va tez tushunarli bo'lish bo'lsa, sodda tarkibli matn tanlanadi. Agar esa murakkab fikrlarni tushuntirish, tahlil qilish yoki izohlash kerak bo'lsa, murakkab tarkibli matnlar ishlatiladi. Matnlarning soddaligi va murakkabligi muloqotning samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ta'lim jarayonida o'quvchilarning yoshiga qarab sodda yoki murakkab matnlar tanlanishi kerak. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'rta maktab o'quvchilari uchun sodda matnlar yanada samaraliroq bo'lsa, oliy ta'lim muassasalarida murakkab matnlar tahlil qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Xulosa**

Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarildi:

Sodda matnlar oson tushuniladi va tez o'zlashtiriladi, lekin tafsilotlar kamroq bo'lishi mumkin. Murakkab matnlar esa ko'proq ma'lumot beradi, lekin tushunish uchun ko'proq intellektual kuch talab qiladi. Ta'lim jarayonida auditoriyaga qarab matnlar murakkabligini moslashtirish muhim.

Kelajakda matn tahliliga oid tadqiqotlarni kengaytirish va sun'iy intellekt yordamida matn murakkabligini avtomatik baholash mexanizmlarini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

### **Adabiyotlar.**

1. Boymirzaeva S. Matn mazmunida temperollik semantikasi. T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2009.
2. Kurbanova M., Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi, Toshkent "Universitet" 2014
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
4. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslar. T. 2007
5. Xudoyberganova. D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. T. "Fan" 2003.
6. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. T "Fan", 2008.